
РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.69>

СУБ'ЄКТИВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Балюк Г.І.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Власенко Ю.Л.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Ковальчук Т.Г.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Балюк Г.І., Власенко Ю.Л., Ковальчук Т.Г. Суб'єктивні екологічні права громадян України: правові проблеми змісту і реалізації.

Стаття присвячена дослідженню правової природи суб'єктивних екологічних прав громадян України та визначенню основних правових проблем їх змісту та реалізації. У статті визначено, що екологічні права є як складовою в системі міжнародних прав людини та конституційних прав громадян, так і самостійним видом прав. Водночас екологічні права є спеціальним різновидом цивільних прав, тому їх захист забезпечується на основі цивільного законодавства, якщо інші правила не встановлені в екологічному законодавстві. Авторами зроблено висновки про те, що чинне екологічне законодавство України, декларуючи окремі види екологічних прав, залишає поза увагою питання про їх зміст. Крім того, коло суб'єктів, які є носіями екологічних прав, встановлюється в законодавстві довільно. У статті визначено, що для того щоб довести порушення суб'єктивного права необхідно точно знати, які правові можливості передбачає дане право, і, в якій формі проявилось його порушен-

ня. Проблеми, протиріччя і колізії законодавства щодо зазначеного питання, на нашу думку, паралізують розвиток правовідносин щодо реалізації та захисту суб'єктивних екологічних прав. Закріплення в законодавстві кола суб'єктів екологічних прав і змісту зазначених прав є необхідною передумовою виникнення відповідних правовідносин. Крім того, законодавче поняття «екологічна безпека» потребує уточнення і може бути викладено в наступній редакції: «екологічна безпека – це стан навколишнього середовища, який відповідає нормативам його якості, вимогам ресурсоемності, естетичного багатства і видового різноманіття, забезпечує усталене функціонування природних екосистем, природних і природно-антропогенних об'єктів з метою збереження життя і здоров'я людини, а також задоволення її потреб у використанні навколишнього середовища як природного середовища життєдіяльності». На думку авторів статті, зміст права що розглядається складається з наступних повноважень його суб'єктів: по-перше, право вимагати забезпечення такого стану навколишнього середовища, який буде сприятливим для здоров'я і життєдіяльності лю-

дини; по-друге, правомочність користуватися природним середовищем як природним середовищем життєдіяльності людини.

Ключові слова: екологічне право, суб'єктивні екологічні права, правовідносини, законодавство, захист прав, екологічна безпека, навколишнє природне середовище.

Balyuk G.I., Vlasenko Y.L., Kovalchuk T.G. Subjective environmental rights of citizens of Ukraine: legal problems of content and implementation.

The article is devoted to the study of the legal nature of the subjective environmental rights of Ukrainian citizens and the definition of the main legal problems of their content and implementation. The article defines that environmental rights are a special type of civil rights, therefore their protection is ensured on the basis of civil legislation, if other rules are not established in environmental legislation. The authors concluded that the current environmental legislation of Ukraine, while declaring certain types of environmental rights, ignores the issue of their content. In addition, the circle of subjects who are the bearers of environmental rights is established arbitrarily in the legislation. The article defines that in order to prove a violation of a subjective right, it is necessary to know exactly what legal possibilities this right provides, and in what form its violation manifested itself.

In our opinion, the problems of contradictions and conflicts of legislation regarding the mentioned issue paralyze the development of legal relations regarding the implementation and protection of subjective environmental rights. Enshrining in legislation the range of subjects of environmental rights and the content of these rights is a necessary prerequisite for the emergence of relevant legal relations. In addition, the legislative concept of «ecological safety» needs to be clarified and can be stated in the following version: «ecological safety is a state of the environment that meets the standards of its quality, the requirements of resource intensity, aesthetic richness and species diversity, ensures the stable functioning of natural ecosystems, natural and natural and anthropogenic objects with the aim of preserving human life and health, as well as meeting his needs in using the environment as a natural environment for life.» According to the authors of the article, the content of the right under consideration consists of the following powers of its subjects: first, the right to demand the provision of such an environmental condition that will be favorable for human health and life; secondly, the right to use the natural environment as a natural environment for human activity.

Key words: environmental law, environmental law, subjective environmental rights, legal

relations, legislation, protection of rights, environmental safety, natural environment.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу головним завданням, яке ставили перед собою держави було зміцнення та розвиток економіки будь-якими, у тому числі, екологічно небезпечними методами. Процеси людського розвитку, індустріалізації, глобалізації продовжувалися до того часу, поки у другій половині ХХ століття держави не зіткнулися з проблемою обмеженості природних ресурсів, вичерпуваності багатьох з них, та, як наслідок, – неможливості збереження у довготривалій перспективі темпів економічного зростання. Загострення екологічної ситуації поступово набуло масштабів планетарної кризи, що охопила різноманітні аспекти людського життя. Ця криза обумовлена наступними чинниками: швидке вичерпання природних ресурсів; екологічна криза; несприятлива демографічна ситуація; злидні і голод в багатьох регіонах світу; постійні конфлікти в суспільстві; війни з використанням зброї масового знищення; небезпека міжнародного тероризму тощо.

У зв'язку з цим, постали актуальні питання щодо забезпечення екологічних прав громадян. Актуальна проблема сьогодення – проблема прав людини і громадянина має свою драматичну історію, початок якій поклали «Декларація про права людини і громадянина», завойована і прийнята французькою буржуазною революцією та «Білль про права людини», який став основою американською конституцією. У середині ХХ століття (1948 р.) Організація Об'єднаних Націй майже одноголосно прийняла «Загальну декларацію прав людини», яка стала сучасним політичним маніфестом соціального устрою суспільства. Вона визначила першорядну цінність людини та її невід'ємних прав. Як головні підвалини функціонування сучасного суспільства у Декларації були чітко сформульовані наступні права людини: право на свободу совісті; релігійна свобода (бути віруючим чи невіруючим); право на свободу слова та його розповсюдження; право на свободу спілкування (участь у зборах, культурне використання часу); право на недоторканність особи (її юридичний захист, недоторканність життя, листування); право на політичну діяльність (брати чи не брати в ній участь); право обирати та бути обраним у представницькі органи влади; право на захист інтересів нації, національних меншин; заборона пропаганди расизму, войовничого націоналізму і шовінізму, а також інших людиноненависницьких політичних доктрин [1, с. 20].

Особлива роль у формуванні прав людини і громадянина належить Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод (1950 р.). Питання про екологічні права людини і громадянина у національному та міжнародному праві тісно пов'язані з правом на життя та охорону здоров'я населення. Зокрема, у Декларації прав людини – першому міжнародно-правовому документі, що проголосив, основні права та свободи людини – було виділено право на життя, але прямо нічого не говорилося про екологічні права. На початку 70-х років минулого століття перший принцип Стокгольмської декларації ООН з навколишнього середовища (1972 р.) проголосив, що людина має основне право на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне благополучне життя.

Пізніше більш повно екологічні права людини були відображені в Орхуській Конвенції ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, схвалений на нараді міністрів охорони навколишнього середовища в м. Орхус (Данія) у червні 1998 р. і ратифікований Верховною Радою України.

На сьогодні надзвичайно гостро поставили питання про закріплення і реалізацію суб'єктивних прав громадян як на національному, так і на міжнародному рівнях, зокрема йдеться про суб'єктивні екологічні права громадян. Екологічні права є як складовою в системі міжнародних прав людини та конституційних прав громадян (ст.ст. 50, 13, 14 Конституції України), так і самостійним видом прав (Орхуська Конвенція, Розділ 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» тощо). Водночас екологічні права є спеціальним різновидом цивільних прав, тому їх захист, на нашу думку, забезпечується на основі цивільного законодавства, якщо інші правила не встановлені в екологічному законодавстві. Спеціальні правила захисту суб'єктивних прав, передбачені екологічним законодавством, застосовуються лише в тому випадку, якщо порушене суб'єктивне право носить екологічний характер.

Ефективність захисту суб'єктивних прав значною мірою залежить від ступеня вираженості змісту екологічних прав в нормах права. Однак, чинне вітчизняне екологічне законодавство, декларуючи окремі види екологічних прав, залишає поза увагою питання про їх зміст. Коло суб'єктів, які є носіями екологічних прав, встановлюється в законодавстві довільно. Проблеми, протиріччя і колізії законодавства щодо зазначеного питання, на нашу думку, паралізують розвиток правовідносин щодо реалізації та захисту суб'єктивних екологічних прав. Закріплення в законодавстві кола суб'єктів екологічних прав і змісту зазначених прав є необхідною передумовою виникнення відповідних правовідносин. Ще однією проблемою є те, що чинне вітчизняне

законодавство в цілому і право в сфері охорони навколишнього природного середовища поза концепцією сталого розвитку не регулювало і не регулює права і інтереси майбутніх поколінь. Оскільки концепція усталеного розвитку орієнтована на врахування та забезпечення прав і інтересів майбутніх поколінь, при законодавчому регулюванні екологічних відносин важливо, на нашу думку, закріпити положення про те, що майбутнім поколінням належать охоронювані законом інтереси в екологічному праві.

Метою статті є дослідження правової природи суб'єктивних екологічних прав громадян України, а також визначення основних правових проблем їх змісту та реалізації.

Стан опрацювання проблематики. Окремі правові проблеми визначення змісту та реалізації суб'єктивних екологічних прав досліджували такі вчені як: Г.В. Анісімова, В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, О.В. Бевз, Ю.Л. Власенко, А.П. Гетьман, С.Г. Грицкевич, Н.В. Ільків, Н.Р. Кобецька, Т.Г. Ковальчук, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, Е.В. Позняк, К.А. Рябець, А.А. Слєпченко, Т.А. Шараєвська, Ю.С. Шемшученко, О.А. Шомпол, М.В. Шульга та інші.

Виклад основного матеріалу. Чинне екологічне законодавство відносить до суб'єктів екологічних прав лише громадян, громадські і інші некомерційні громадські організації, які здійснюють діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища. Комерційні організації і держава суб'єктами екологічних прав згідно Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» не являються.

Правильність такого підходу підтримується рядом вчених, які займаються дослідженням даної проблеми. Зокрема, одні з них вважають, що суб'єктами екологічних прав необхідно вважати лише громадян і громадські організації.

Держава і підприємницький сектор в екологічних відносинах, на їх думку, протистоять інтересам громадян і громадських організацій.

Стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, то відсутність у названих суб'єктів екологічних правомочностей не викликає сумніву. Господарючі суб'єкти наділені правами в сфері природокористування, які мають економічний характер, оскільки спрямовані на отримання прибутку. Екологічні права, на відміну від права природокористування, мають позаекономічний характер, оскільки об'єктом даних прав виступає навколишнє середовище як природне середовище життєдіяльності людини.

В спеціальній юридичній науковій літературі справедливо відзначаються протиріччя між правами індивіда, різноманітних груп і спільностей, в результаті чого задовольняються права однієї людини на безпечне навколишнє середовище, що нерідко тягне за собою колізії з аналогічними

ми правами інших осіб, а також правами майбутніх поколінь.

Однак, якщо екологічні права громадян і некомерційних організацій хоча б проголошуються в законодавстві, то екологічні права майбутніх поколінь в чинному законодавстві не встановлюються. Законодавець не визначає міру участі даного суб'єкта в правових відносинах, тобто їх правоздатність і дієздатність. За таких умов відсутні необхідні передумови виникнення суб'єктивного права.

Отже, на нашу думку, необхідно також визначити правове становище майбутніх поколінь в структурі екологічних правовідносин. В Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовищем і розвиток 1992 року задоволення потреб майбутніх поколінь названо в числі цілей правового регулювання відносин в сфері охорони навколишнього природного середовища [2]. В Преамбулі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь [3].

Вважаємо варто зазначити про те, що в нормативно-правових актах України останнім часом набуває поширення словосполучення «майбутні покоління». Хоча його законодавче визначення відсутнє.

Так, в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 907-р, яким затверджена Стратегія енергетичної безпеки, закріплюючи стратегічну ціль 8: розвиток науково-технічного, інноваційного та освітнього потенціалу України для потреб енергетичного сектору, міститься положення про те, що «пріоритетним завданням для досягнення даної цілі 8 є задоволення потреб нинішнього та майбутніх поколінь із забезпечення використання новітніх енергетичних технологій» [4].

Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX «Про систему громадського здоров'я», фіксуючи визначення про те, що «фактори середовища життєдіяльності» – будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні (у тому числі кліматичні) та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь (п. 42 ч. 1 ст. 1) [5]. Також в Законі визначено, що «шкідливий вплив на здоров'я людини» – вплив факторів середовища

життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (п. 43 ч. 1 ст. 1).

Крім того, іншим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4.11.2022 року № 992-р, яким затверджена Концепція загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами, зазначено, що основним результатом виконання програми стане забезпечення нинішніх та майбутніх поколінь, підвищення рівня захисту життя, здоров'я персоналу, населення та захисту навколишнього природного середовища від впливу іонізуючого випромінювання, удосконалення системи поводження з радіоактивними відходами, зниження рівня соціально-психологічної напруги, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, недопущення вчинення актів тероризму та створення сприятливих умов для продовження використання ядерної енергії для виробництва електричної енергії з метою підвищення рівня життя населення (очікування результатів виконання програми, визначення її ефективності). До того ж, можна звернутися і до наказу Державної інспекції ядерного регулювання України від 9 січня 2024 року № 15 «Вимоги безпеки комплексу комфаймента та об'єкта Укриття», згідно з положеннями якого основними принципами безпеки комплексу комфаймента та об'єкта Укриття є зменшення тягаря на майбутні покоління (абз. 3 п/ 10) [6].

Цікавим також видається і розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року, яким затверджені Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року та Операційний план заходів з її реалізації, згідно з якою надійне забезпечення населення країни та збереження ресурсних можливостей для досягнення такої цілі майбутніми поколіннями має стратегічне значення, оскільки від цього залежить не лише продовольча, а і національна безпека України. (Опис проблем, які зумовили прийняття Стратегії, і нормативно-правових актів, що діють в сфері забезпечення продовольчої безпеки України) [7].

Національний план дій з відновлювальної енергетики, згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 року № 761-р, фіксує висновок про те, що «перед Україною, як і перед іншими державами світу, зважаючи на глобальні зміни клімату, забруднення навколишнього природного середовища та зменшення біорізноманіття, актуальним постало питання сталого розвитку – що дає змогу задовольнити потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх поколінь» [8].

Зауважимо, відсутність необхідних передумов виникнення суб'єктивного права надає даним нормам характеру декларації, яка позбав-

лена реального змісту. Однак, вважаємо, що оскільки концепція усталеного розвитку орієнтована на врахування та забезпечення правових інтересів майбутніх поколінь, у законодавчому регулюванні екологічних відносин важливо закріпити положення про те, що майбутнім поколінням належать охоронювані законом інтереси в екологічному праві. Адже цивільна правоздатність визнається невіддільною від самого існування людини.

Питання про зміст екологічних прав – це, перш за все, питання про межі охоронюваного екологічного інтересу. Екологічний інтерес забезпечується на стільки на скільки всі ці інтереси визнаються в якості об'єкта охорони на основі об'єктивного права [9, с. 13.].

Для забезпечення ефективної охорони екологічних прав в законодавстві повинні бути чітко визначені межі екологічного інтересу, який охороняється державою. Однак, чинне законодавство, як правило, декларує певний вид прав, але не розкриває його зміст. Тому зміст екологічних прав встановлюється, на нашу думку, як правило, на базі наукового тлумачення норм права [10, с. 12].

Відомо, що всі екологічні права класифікуються на два види: загальні та спеціальні. Загальні права сформульовані в Конституції України і Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Спеціальні права закріплюються в законодавстві, що регулює використання і охорону окремих видів природних ресурсів і природних об'єктів.

Ядро всієї системи екологічних прав становить право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це право закріплено в ст. 50 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Закріплення в Конституції України прав людини і громадянина не означає розподіл даних суб'єктів і визнання людини в якості самостійного суб'єкта права. Юридичну основу виникнення суб'єктивних прав і їх здійснення складає правосуб'єктність особи. Володіти правосуб'єктністю можуть лише такі особи, які визнаються в якості суб'єктів права у відповідності з Цивільним кодексом України (тобто ті, що мають цивільні права і несуть обов'язки). Правосуб'єктність людини виникає в момент її народження і припиняється зі смертю.

Суб'єкт правовідношення – це юридичне поняття. Суб'єкт права не одне й те саме, що людина – це лише одна її властивість, яка створюється об'єктивним правом. Поняття «правоздатність громадян» в екологічних правовідносинах базується на загальному понятті цивільної правоздатності.

Оскільки суб'єктивні права людини і громадянина визнаються в рівній мірі за всіма гро-

мадянами, можна говорити про обмеження кола суб'єктів екологічних прав в законодавстві, яке закріплює лише права громадян на безпечне навколишнє середовище.

В спеціальній юридичній науковій літературі були висловлені різні думки про зміст зазначеного права. Зокрема, була висловлена думка, що внутрішньою ознакою цього права слід вважати спрямованість екологічного інтересу, який захищається. Права і інтереси можна визнати екологічними тільки в тому випадку, якщо збереження якості навколишнього природного середовища і його об'єктів це кінцева його мета.

Категорія інтересу в науці (від лат. *«interest»* – мати значення) є однією із базових, яка характеризує активне відношення людини до оточуючого її світу. Ціннісний характер інтересу проявляється у відношенні людини до оточуючого її світу, іншими словами, категорія інтересу відображає відношення людини до тих явищ, які мають для останньої відповідне значення. При цьому не всі предмети, що мають властивість задовольняти інтереси суб'єкта, включається ним до структури його інтересів. Так, наприклад, для одних суб'єктів задоволення потреби в безпечному навколишньому середовищі обмежується територією його проживання, а для інших цією межею є планета Земля. Досліджуючи питання про законний інтерес, маємо нагадати про те, що в Україні, в одній з перших серед держав колишнього радянського союзу, в правовому полі було дано визначення поняття «охоронюваний законом інтерес» (законний інтерес) в Рішенні Конституційного Суду України в справі за Конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільно-процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12. 2004 рік № 18-рп/2004. Конституційний Суд України, виходячи зі змісту Конституційного подання, здійснив інтерпретацію поняття «інтерес» лише у вузькому розумінні цього слова [11]. Тобто, Конституційний Суд України розтлумачив термін інтерес як такий, що перебуває виключно у логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх.

Конституційний Суд України при тлумаченні категорії інтерес виходив з того, що інтерес може бути як охоронюваний законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес, спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних та юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників», або не від-

повідает Конституції чи законам України, загально-визнаним принципам права.

Цивільне вітчизняне законодавство (глава 9 Цивільного кодексу України) відносить, зокрема, державу до числа учасників цивільно-правових відносин. Згідно з чинним вітчизняним законодавством держава виступає у відносинах, які регулюються цивільним законодавством на рівних засадах з іншими учасниками цих відносин – громадянами та юридичними особами.

Сама по собі можливість заявлення позовних вимог про компенсацію екологічної шкоди на користь держави означає законодавче визнання суб'єктивного екологічного права, що належить державі. Реалізація зазначеного права багато в чому визначається станом правового регулювання даних відносин.

Для того, щоб довести порушення суб'єктивного права, необхідно точно знати, які правові можливості передбачає дане право, і, в якій формі проявилось його порушення. В правозастосовчій практиці при розгляді спорів, які пов'язані з відшкодуванням екологічної шкоди державі, питання про порушення суб'єктивного права, як правило, не розглядається. Однак, порушення суб'єктивного права являється ознакою протиправності діяння і підлягає доказуванню.

Питання про ознаки протиправності діяння, яке спричинило заподіяння екологічної шкоди, вимагає свого вирішення, оскільки в екологічному праві не будь-яке заподіяння шкоди розглядається як протиправне. В екологічному законодавстві передбачені випадки, коли заподіяння екологічної шкоди визнається правомірним. До таких випадків, зокрема, відноситься заподіяння екологічної шкоди в межах встановлених нормативів та інших обмежень. Якщо правомірність діяння в зазначеному випадку не викликає сумніву, то питання про правові наслідки вчинення такого діяння залишається відкритим.

Згідно з чинним цивільним законодавством України, шкода, яка заподіяна правомірними діями, підлягає відшкодуванню у випадках, передбачених законом. Таким чином у випадках, коли законом допускається заподіяння певної шкоди для виникнення зобов'язання по відшкодуванню шкоди необхідно, щоб в законі містилась пряма вказівка про покладення зобов'язання компенсації такої шкоди, на певну особу. Зокрема, не встановлюються правові наслідки заподіяння шкоди завданої правомірною діяльністю. Це означає, що шкода навколишньому середовищу, яка завдана господарською та іншою діяльністю, що здійснюється з дотриманням екологічних нормативів, відшкодуванню не підлягає. Такий підхід законодавця, на нашу думку, не може вважатися правильним. Адже господарська діяльність в багатьох випадках

викликає наслідки, які неможливо врахувати при розробці екологічного обґрунтування господарського проекту, тобто, при встановленні екологічних нормативів для конкретного природокористувача. Однак, оскільки джерелом, яке заподіює вплив в питаннях, які нами розглядаються, є діяльність природокористувача, видається не виправданим звільнення суб'єкта господарської діяльності від відповідальності за заподіяння екологічної шкоди.

Збереження якості навколишнього середовища є лише засобом досягнення другого результату – забезпечення життя і здоров'я громадян. Законний інтерес, який при цьому захищається, на нашу думку, не може розглядатися як екологічний і прирівнюватися до нього [12, с. 23].

Підхід до дослідження суб'єктивних цивільних прав з позиції комплексної оцінки різноманітних сторін життєдіяльності людини (ст. 293 Цивільного кодексу України) висловлювався і раніше в спеціальній юридичній літературі стосовно характеристики інших суб'єктивних прав, зокрема, йдеться про категорію «особисте життя громадян» як багатогранне поняття, яке відображає різноманітні аспекти індивідуальної життєдіяльності людини. При цьому можна розглядати особисте життя громадян як самостійний об'єкт цивільно-правової та еколого-правової охорони, що характеризується рядом аспектів, до яких відноситься: по-перше – суто особистісна сторона, яка робить особисте життя громадян самобутнім і неповторним; по-друге – побутова сторона, яка виражається в укладі повсякденного життя особи; по-третє – майнова сторона, оскільки порядок і характер користування відповідними благами визначаються самим громадянином; по-четверте – оздоровча сторона [13, с. 122].

На нашу думку, такий підхід може служити основою для виділення особливої категорії екологічних прав, а саме комплексних міжгалузевих прав: конституційного (ст. 50 Конституції України), екологічного (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), цивільного (ст. 293 Цивільного кодексу України) соціального, медичного (Закон України «Про систему громадського здоров'я» тощо), охоронювана державою можливість самому задовольняти майнові та немайнові інтереси в різноманітних сферах своєї життєдіяльності.

В юридичній науковій літературі поняття «екологічна безпека» інколи пропонують розглядати через функції природи по відношенню до людини, під якими розуміють потреби людини, які задовольняються за рахунок природи – екологічні, економічні, естетичні, рекреаційні, наукові і культурні. В ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного сере-

довища» поняття «екологічна безпека» визначено як «такий стан навколишнього середовища при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для життя і здоров'я людей» [3].

На нашу думку, «стан навколишнього природного середовища» у даному разі визначається як стан, який характеризується фізичними, хімічними, біологічними та іншими показниками або їх сукупністю, однак, із самого визначення не можна зробити висновок, чи враховується в цьому випадку поряд з якісними параметрами кількісні показники, які характеризують стан навколишнього природного середовища (наприклад, кількісний склад природних ресурсів на визначеній території, її відповідність потребам населення у використанні даних ресурсів, чисельний склад диких тварин на визначеній території, які впливають на стан екологічної системи в цілому тощо). Крім того, згідно з наведеним визначенням, характеристика стану навколишнього середовища орієнтована на виявлення показників усталеного функціонування природних екологічних систем, природних та природно-антропогенних об'єктів.

В юридичній науковій літературі висловлена думка, що право на екологічно безпечне довкілля нерозривно пов'язано з правом людини на життя, оскільки останнє безсумнівно пов'язане з якістю навколишнього середовища, в якому проживає людина. Таким чином, тривалість життя людей не повинна скорочуватися із-за ігнорування екологічних вимог.

Нам видається, що відповідно до завдання збереження життя людини повинна будуватися вся система критеріїв екологічно безпечного довкілля. Завдання забезпечення усталеного функціонування природних екологічних систем має підлеглий характер по відношенню до названої вище цілі – збереження життя людини.

Крім того, такий показник як усталеність екологічної системи природних та природно-антропогенних об'єктів не можна вважати єдиним критерієм екологічно безпечного довкілля. Враховуючи багатофункціональне значення природного середовища для людини, в якості таких критеріїв виділяють також – стандарти і нормативи чистоти, незабрудненості навколишнього середовища, його ресурсоємності (невиснажливості), видового різноманіття та естетичного багатства.

Узагальнюючи сказане, вважаємо, що законодавчо визначене поняття «екологічна безпека» потребує уточнення і може бути викладено в наступній редакції: «екологічна безпека – це стан навколишнього середовища, який відповідає нормативам його якості, вимогам ресурсоємності, естетичного багатства і видового різноманіття, забезпечує усталене функціонуван-

ня природних екосистем, природних і природно-антропогенних об'єктів з метою збереження життя і здоров'я людини, а також задоволення її потреб у використанні навколишнього середовища як природного середовища її життєдіяльності».

З врахуванням названих критеріїв екологічно безпечного навколишнього природного середовища як об'єкта суб'єктивного права необхідно визначити зміст даного права. На нашу думку, зміст права, що розглядається, складається з наступних повноважень його суб'єктів: 1) право вимагати забезпечення такого стану навколишнього середовища, який буде сприятливим для здоров'я і життєдіяльності людини; 2) правомочність користуватися природним середовищем як природним середовищем життєдіяльності людини.

Однією з гарантій реалізації прав громадян є право громадян на вільне місце проживання (ст. 33 Конституції України [14]). Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» визначає, що «вільний вибір місця проживання чи перебування» – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати» (п. 2 ст. 3) [15].

В правовій науці спірним є питання про межі екологічного інтересу, який в даному випадку захищається та утворює зміст даного права. Відомо, що сприятливість, можливість проживання і поняття комфорту середовища перебування індивідуальні і залежать від віку, статі, раси інших факторів. Деякі вчені вважають, що в ідеалі варто було б визнати, що правомочність на використання екологічно безпечного довкілля людини повинна бути розрахована на конкретну, а не середньостатистичну людину. Отже, єдиними для всіх суб'єктів екологічних правовідносин є показники якості навколишнього середовища. До таких показників відносяться: перша група – це містобудівні нормативи – будівельні норми, норми і правила (ст. 16 Закону України «Про основи містобудування» [16]), в якій визначено, що будівельні норми, норми і правила встановлюють комплекс якісних та кількісних показників і вимог, які регламентують розробку і реалізацію містобудівної документації, проектів конкретних об'єктів з урахуванням соціальних, природно-кліматичних, гідрогеологічних, екологічних та інших умов і спрямовані на забезпечення формування повноцінного життєвого середовища та якнайкращих умов життєдіяльності людини [17, с. 24].

Друга група показників – санітарні норми, правила (Закон України «Про систему громад-

ського здоров'я» від 06.09.2022 року [5], наказ МОЗ України «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» від 19.06.1996 року № 173 [18], наказ МОЗ України «Про затвердження Державних санітарних норм та правил утримання територій населених місць» від 17.03.2011 № 145 [19]).

Закон України «Про систему громадського здоров'я» виділяє два види санітарних норм: державні медико-санітарні нормативи (санітарні нормативи) та державні медико-санітарні правила (санітарні регламенти) (п.п. 4 та 5 п. 1 ст. 1 Закону). Так, державні медико-санітарні нормативи (санітарні нормативи) – це обов'язкові до виконання параметри безпечності середовища життєдіяльності людини та епідемічного благополуччя, затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, які є науково обґрунтованими на основі відповідних досліджень та аналізу ризику згідно з вимогами безпеки для життя і здоров'я людини за медичними критеріями та виражені у припустимому максимальному або мінімальному, кількісному та (або) якісному значенні показники, що характеризують фактор середовища життєдіяльності, а також стан здоров'я населення за критеріями захворюваності, поширеності хвороб, фізичного розвитку, імунітету тощо, включаючи гранично допустимі концентрації, допустимі дози, максимальні рівні впливу, максимальні межі залишків, максимальні рівні вмісту, допустимі добові дози, рівні включень, часові обмеження щодо використання продукції або доступу працівників та/або населення на об'єкти після застосування небезпечних факторів, епідеміологічні показники, протиепідемічні нормативи, недотримання яких може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини (п.п. 4 п. 1 ст. 1 Закону); державні медико-санітарні правила (санітарні регламенти) – обов'язкові для виконання заходи та вимоги, необхідні для забезпечення державних медико-санітарних нормативів, недотримання яких створює загрозу здоров'ю і життю людини та майбутніх поколінь, а також загрозу виникнення і поширення інфекційних та масових неінфекційних хвороб (отруєнь) серед населення [5]. Державні медико-санітарні правила включають державні санітарні норми та правила, санітарно-гігієнічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-епідеміологічні правила і норми, протиепідемічні правила і норми, гігієнічні та протиепідемічні правила і норми, державні санітарні регламенти та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (п.п. 5 п. 1 ст. 1 Закону) [5].

Третя група показників – нормативи допустимого впливу на навколишнє середовище і нормативи якості навколишнього середовища (ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Таким чином, якщо комфортний стан середовища перебування для окремої людини не підпадає під загальновідоме визначення «безпечне довкілля», то закон гарантує захист даної правомочності тільки у встановлених законом межах.

Виняток із загального правила складає спеціальне регулювання захисту права на екологічно безпечне довкілля, яке порушене внаслідок катастроф та аварій.

Висновки.

1. Авторами зроблено висновок про те, що чинне екологічне законодавство України, декларує окремі види екологічних прав, залишає поза увагою питання про їх зміст. Крім того, коло суб'єктів, які є носіями екологічних прав, встановлюється в законодавстві довільно.

2. Враховуючи, що концепція усталеного розвитку орієнтована на забезпечення прав і інтересів майбутніх поколінь, при законодавчому регулюванні екологічних відносин важливо закріпити положення про те, що майбутнім поколінням належать охоронювані законом інтереси в екологічному праві.

3. Також зроблено висновок про те, що для доведення порушеного суб'єктивного права необхідно точно знати, які правові можливості передбачає дане право і в якій формі проявилось його порушення;

4. Зроблено висновок, що в законодавстві не встановлюються правові наслідки заподіяння шкоди завданої правомірною діяльністю. Це означає, що шкода навколишньому середовищу, яка завдана господарською та іншою діяльністю, що здійснюється з дотриманням екологічних нормативів відшкодуванню не підлягає, що на думку авторів, не може вважатися правильним;

5. Авторами статті пропонується уточнення законодавчого регулювання поняття «екологічна безпека», а саме: «екологічна безпека – це стан навколишнього середовища, який відповідає нормативам його якості, вимогам ресурсоемності, естетичного багатства і видового різноманіття, забезпечує усталене функціонування природних екосистем, природних і природно-антропогенних об'єктів з метою збереження життя і здоров'я людини, а також задоволення її потреб у використанні навколишнього середовища як природного середовища її життєдіяльності».

6. З урахуванням названих критеріїв екологічно безпечного навколишнього природного середовища як об'єкта суб'єктивного права, визначено зміст даного права, що складається з

наступних повноважень його суб'єктів: 1) право вимагати забезпечення такого стану навколишнього середовища, який буде сприятливим для здоров'я і життєдіяльності людини; 2) правомочність користуватися природним середовищем як природним середовищем життєдіяльності людини.

7. Однією із гарантій реалізації прав громадян є право громадян на вільне місце проживання, межі екологічного інтересу якого захищаються та включаються у зміст права на екологічну безпеку. Відомо, що сприятливість, можливість проживання і поняття комфорту середовища перебування індивідуальні і залежать від віку, статі, раси, інших факторів, тому автори статті роблять висновок, що правомочність на використання екологічно безпечного довкілля людини може бути розрахована на конкретну, а не середньостатистичну людину, тоді як єдиними для всіх суб'єктів екологічних правовідносин є показники якості навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06. Харків, 2017. 21 с.
2. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 року *Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй*. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (дата звернення: 07.11.2024).
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 07.11.2024).
4. Стратегія енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 року № 907-р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
5. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06 вересня 2022 року № 2573-IX. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> (дата звернення: 07.11.2024).
6. Концепція загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 листопада 2022 року № 992-р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2022-%D1%80> (дата звернення: 07.11.2024).
7. Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 684-р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
8. Національний план дій з відновлювальної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р № 761-р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80> (дата звернення: 07.11.2024).
9. Медведєв К.В. Екологічні права громадян: гарантії їх судового захисту: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06. Київ, 2012. 19 с.
10. Цюкало Ю.В. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.03. Київ. 2013. 22 с.
11. Рішення Конституційного Суду України в справі за Конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільно-процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v018p710-04> (дата звернення: 07.11.2024).
12. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г., Позняк Е.В. Людина – альфа і омега в екологічному праві. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. екол. права, каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків: Право, 2022, 390 с. С. 18–24.
13. Дмитренко Г.А., Солодков В.Т. Оздоровлення нації в об'єктивні науки: науково-публіцистичне видання. Київ. ДКС-Центр. 2018. 244 с.
14. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Офіційний веб-*

- сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.11.2024).
15. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 07.11.2024).
 16. Про основи містобудування: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2780-XII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12> (дата звернення: 07.11.2024).
 17. Венедиктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.03. Київ. 2013. 43 с.
 18. Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів: наказ Міністерство охорони здоров'я України від 19 червня 1996 року № 173. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96> (дата звернення: 07.11.2024).
 19. Про затвердження Державних санітарних норм та правил утримання територій населених місць: наказ Міністерство охорони здоров'я України від 17 березня 2011 року № 145. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0457-11> (дата звернення: 07.11.2024).